

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR
NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
VEZETŐ: DR. HALÁSZ GÁBOR, EGYETEMI TANÁR
OKTATÁS-TANULÁS-EGYENLŐTLENSÉGEK DOKTORI PROGRAM
DOKTORI PROGRAM VEZETŐJE: DR. VÁMOS ÁGNES, EGYETEMI TANÁR

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI



PONGRÁCZ KORNÉLIA

TÖBBSÉGI TANULÓK FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ TÁRSAKKAL SZEMBENI ATTITŰDJÉNEK VIZSGÁLATA

TÉMAVEZETŐ: GEREKEN FERENCNÉ DR., PROFESSOR EMERITUS

BUDAPEST, 2017

Problémafelvetés

A fogyatékoság nem csupán állapotot jelent, hanem befolyásolja az adott személy részvételét a társadalom életében. A sikeres társadalmi integráció egyik alapfeltétele a befogadó környezet, vagyis egy fogyatékosággal élő gyermek esetében kapcsolatainak alakulása a társak és a felnőttek közösségével.

Napjainkban a fogyatékoság fogalmának gyógypedagógiai értelmezése az inklúziós szemléletmód koncepcióját tükrözi, vagyis már nem a deficitorientált gondolkodáson van a hangsúly, hanem a fogyatékosággal élő személy szükségletei, tevékenysége és környezetével való kapcsolatai kerültek a fókuszba (*Papp, 2012*).

Az utóbbi évtizedben a hazai és a nemzetközi szakirodalomban megnőtt a tudományos érdeklődés az inklúzió szociális dimenziójának vizsgálata iránt, vagyis egyre több tanulmány számol be a többségi iskolákban integrált vagy inkluzív körülmények között tanuló fogyatékosággal élő, illetve speciális szükségletű tanulók szociális integrációjának kérdéseiről.

A magyar kutatási tapasztalatok szerint a fogyatékosággal élő tanulók jelentős részének a többségi általános iskolásokhoz képest problematikusabb beilleszkednie az integráló osztályközösségbe, nehezebb baráti kapcsolatokat kiépítenie és kivívnia azt, hogy társai elfogadják (*Szücs, 2002, 2003; Somorjai, 2008; Perlusz, 2008; Alt, 2008; Szekeres, 2012*).

A társak negatív attitűdje súlyos következményekkel járhat, hiszen ez alacsony elfogadottságban, kevés számú barátságban, magányban és akár elutasításban vagy kiutáltságban is realizálódhat. Drámai hatással lehet a fogyatékosággal élő tanuló életére, nehézségeket okozhat neki a csoportos tevékenységekhez való csatlakozásban, iskolából való kimaradáshoz vagy viselkedési problémákhoz vezethet (*Jackson és Brackena, 1998; Ollendick, Weist, Borden és Greene, 1992*).

Korábbi pedagógiai munkánk során, többségi általános iskola kislétszámú osztályában szembesültünk avval, hogy a tanulónépesség milyen nagyfokú heterogenitással jellemezhető. A tanulónépesség, ezen belül az osztályközösség tagjai számára csak a társak eltérő, gyenge teljesítménye, „furcsa” viselkedése, esetenként segédeszköz használata (például hallókészülék) hívja fel a figyelmet arra, ami a pedagógus számára speciális odafordulást, megsegítést, másfajta pedagógiai módszerek alkalmazását jelenti. Saját megfigyelések, tapasztalatok alapján

vetődött fel bennünk az a kérdés, hogy a többségi iskolatársak és osztálytársak vajon mit tudnak és mit gondolnak ilyen esetben társaikról, különös tekintettel azokra, akik a „fogyatékossgal élő” társak körébe sorolódnak. Hogyan viszonyulnak tanulótársaikhoz, akikről nem feltétlenül tudják, hogy a társadalom, a köznevelési rendszer miképpen minősíti őket, akik a iskolák alapító okiratainak módosítását követően – összhangban a nemzetközi tendenciákkal – növekvő számban jelennek meg a közoktatási intézményekben.

A hazai szakirodalom alapos áttanulmányozása és saját korábbi vizsgálatunk során (Pongrácz, 2013a) szembesültünk avval, hogy nem találtunk olyan magyar nyelvű, tudományos jellegű, empirikus kutatást, amely a többségi általános iskolás vagy középiskolás diákok körében vizsgálná a fogyatékossgal élő tanulókkal szemben megnyilvánuló attitűdöket. Módszertani nehézségként fel kellett ismernünk azt is, hogy nem rendelkezünk olyan magyar nyelvű standardizált attitűdskálával sem, amellyel mérhetnénk az integrációban tanulók beállítódását a fogyatékossgal élő társakkal kapcsolatban.

A kutatás célkitűzése

Doktori kutatásunk céljaként azt tűztük ki, hogy megvizsgáljuk a magyar általános és középiskolás többségi tanulók fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjét, valamint feltérképezzük azokat a lehetséges faktorokat, amelyekkel összefüggést mutathat beállítódásuk. Ahhoz, hogy megbízható és objektív eszközökkel meg tudjuk mérni a tanulók attitűdjét, egy jó pszichometriai tulajdonságokkal rendelkező attitűdvizsgáló eljárást adaptáltunk, és az így kapott eredményeket összehasonlítottuk a nemzetközi kutatások tapasztalataival (Pongrácz, 2013b, 2015, 2016).

Bízunk abban, hogy eredményeinkkel hozzájárulhatunk a befogadó iskolai környezet hazai feltételeinek változásához, a szemléletbeli változásokhoz.

Elméleti keretek

Kutatásunk elméleti alapjainak egyik fókuszát a fogyatékossgáról való gondolkodás adja.

A gyógypedagógia egyik alapfogalma a fogyatékossg, amely egy olyan komplex fogalmat takar, melynek értelmezésében a mai napig nincs egységes konszenzus a különböző tudományterületek képviselői és a jogalkotók között (WHO, 2011). Napjainkban a gyógypedagógiai gondolkodásban az úgynevezett bio-pszicho-szociális modellnek megfelelően már nem az egyénre jellemző deficitekre helyeződik kizárólag a hangsúly, hanem

az ökológiai szemléletnek megfelelően a gyermek és környezetének kölcsönhatása áll a fókuszban.

A speciális nevelési szükséglet nem azonos a fogyatékoság fogalmával, hanem gyűjtőfogalomnak, pedagógiai-gyógypedagógiai célú kategóriának tekinthető (Fehérné és Szabó, 2011), amely használatának elsődleges célja az eredményes iskolai pályafutás elősegítéséhez szükséges feltételek biztosítása.

A speciális nevelési szükségletű, illetve a - magyar jogalkotásban használt - sajátos nevelési igényű gyermekek részhalmazát képezik a fogyatékosággal élő tanulók, akikkel kapcsolatos attitűdök vizsgálatát állítottuk kutatásunk középpontjába.

Kutatásunk elméleti keretével kapcsolatos másik szempontot az inklúzióval, szociális beilleszkedéssel és attitűddel kapcsolatos elgondolások jelentik.

Az inklúzió, inkluzív oktatás fogalma szorosan kapcsolódik az előbbieken leírt speciális nevelési szükséglethez. Egy olyan folyamatot jelöl, amely minőségi oktatást biztosít mindenki számára azáltal, hogy tiszteletben tartja a közösségek és a tanulók sokféleségét, jellemzőit, szükségleteit és képességeit, kiküszöbölve ezzel a diszkrimináció minden formáját (UNESCO-IBE, 2008).

A speciális nevelési szükségletű tanulók inklúziója azonban nem vezet automatikusan sikeres szociális integrációhoz. Frostad és Pijl (2007) definícióját elfogadva, egy tanuló akkor tekinthető szociálisan integráltnak, ha osztálytársai elfogadják, legalább egy kölcsönös baráti kapcsolatot kialakított egyik társával, és aktívan részt vesz csoportos tevékenységekben. Ezen feltételeknek a hazai és a nemzetközi kutatások szerint a speciális nevelési szükségletű tanulók egy része nem tud eleget tenni, tehát nem tud szociálisan beilleszkedni (Szekeres, 2012; Bossaert, de Boer, Frostad, Pijl, és Petry, 2015). Kutatásunk célja, hogy az inklúzió ezen szociális dimenziójának feltérképezésével kapcsolatban megvizsgáljuk és elemezzük a szociális részvételre hatással levő legfontosabb szereplők, a többségi tanulók fogyatékosággal élő társakkal szembeni attitűdjét.

Az attitűdök mérését és az attitűdökkel összefüggő lehetséges tényezők vizsgálatát fontosnak tartjuk az inklúzió támogatása szempontjából, hiszen amennyiben megismerjük a tanulók fogyatékosággal élő társakkal kapcsolatos beállítódását, következtethetünk majdani viselkedésükre, valamint eredményesebben próbálkozhatunk elfogadóbb attitűd és viselkedés kialakításával.

A vizsgált attitűd tárgyának pontos meghatározása

Vizsgálataink megkezdése előtt első lépésben szükséges volt mérlegelnünk és eldöntenünk, hogy általánosságban, a sajátos nevelési igény jogi kategóriájához tartozó gyermekekkel kapcsolatos beállítódást tervezzük vizsgálni, vagy egy-egy altípusba sorolt tanulók (például látássérült, autista stb. gyermekek) iránti attitűdöt térképezzük fel. Hosszas mérlegelés után arra az elhatározásra jutottunk, hogy követve a kutatásunk során adaptálni kívánt CATCH attitűdskála kidolgozóinak (*Rosenbaum, Armstrong és King, 1986*) koncepcióját, valamint a CATCH attitűdskálát adaptáló külföldi kutatók többségét (*Tirosh, Schanin és Reiter, 1997; Vignes, Godeau, Sentenac, Coley, Navarro, Grandjean és Arnaud, 2009; Godeau, Vignes, Sentenac, Ehlinger, Navarro, Grandjean és Arnaud, 2010; Olaleye, Ogundele, Deji, Ajayi, Olaleye és Adeyanju, 2012; Osmanaga, 2013; Blackman, 2016*) kizárólag a fogyatékossgal élő társakkal szembeni beállítódás vizsgálatára fókuszálunk.

Ez a fókusz azt is jelentette számunkra, hogy a tervezett vizsgálati mintában szereplő legfiatalabb, ötödik osztályos kiskamaszok számára is értelmezhetően meg kellett határoznunk a kérdőívek kitöltése előtt a fogyatékossgal élő társak körét. A magyar útmutató követi *Rosenbaum és szerzőtársai* (1986) CATCH skálához tartozó útmutatójának szövegét, miszerint: „Fogyatékossgal élni azt jelenti, hogy az embernek gondot okoz a járás, a beszéd, a kezek és karok használata, a látás, a hallás vagy akár a tanulás. Hogy jobban megértsétek, ez azt jelenti, hogy a fogyatékossgal élő emberek általában hosszú ideje élnek így, míg az, aki náthás vagy akinek eltört a lába, általában rövid idő után jobban lesz, meggyógyul.” (Részlet az Útmutató a C) „Kérdőív a Te elgondolásaidról” c. attitűdskálához.)

Ez az interpretálás világosan mutatja, hogy a fiatalabb életkorú gyermekek aktuális kognitív fejlődési szakaszát figyelembe véve a könnyen felismerhető, beazonosítható jegyek alapján határoztuk meg a fogyatékossgal élő társak körét, azaz az érintettek tevékenységbeli akadályozottságának vetületét ragadtuk meg. E meghatározás így elsődlegesen a fogyatékossgal élő tanulók szűkebb körére, az érzékszervi, mozgás-, beszéd- és értelmi fogyatékossgal élő gyermekekre terjedt ki.

Kutatási kérdések

Kutatásunk fókuszában a többségi általános és középiskolás tanulók fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjének vizsgálata, valamint az az azzal összefüggést mutató faktorok feltérképezése áll.

A témában folytatott hazai empirikus kutatások hiánya, valamint az angol nyelvű vizsgálatok egymásnak ellentmondó eredményei és kutatómódszertani nehézségei alapján szükségesnek

és indokoltnak tartottuk, hogy hipotézisek felállítása helyett – támaszkodva az angol nyelvű szakirodalmi adatokra – kutatási kérdéseket fogalmazzunk meg.

Kutatási kérdéseinket két fő kérdéskör köré rendezve írtuk le. Az első kérdéscsoport a CATCH skálával történő attitűdmérés köré szerveződik, míg a második kérdéskörbe tartozó kérdések az attitűd és a vizsgált faktorok közötti kapcsolatok feltérképezésére irányulnak.

1. A magyar többségi tanulók CATCH attitűdskálával mért attitűdje
 - 1.1. A magyar nyelvű CATCH attitűdskála megbízható és érvényes kérdőív-e a magyar többségi tanulók felmérésére?
 - 1.2. A magyar többségi tanulók CATCH attitűdskálával mért fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdje a nemzetközi eredményekhez képest milyen értéket mutat?
2. Összefüggések a vizsgált faktorok és a fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűd között
 - 2.1. A többségi tanulók neme (tehát lány vagy fiú-e a válaszadó) befolyásolja-e a fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdöket? Ha igen, milyen irányban befolyásolja?
 - 2.2. A válaszadók életkora hatással van-e a fogyatékossgal élő társakkal kapcsolatos attitűdök alakulására?
 - 2.2.1. Ha igen, milyen összefüggés mutatható ki az életkor előrehaladása és a mért attitűd értékek között?
 - 2.2.2. A serdülőkori változások befolyásolják-e a fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdöket? Ha igen, milyen hatással bírnak?
 - 2.3. A szorosabb, személyes kapcsolat fogyatékossgal élő személyekkel pozitívabb beállítódáshoz vezet-e a fogyatékossgal élő társakkal szemben?
 - 2.3.1. Milyen jellegű és mélységű kapcsolatok esetén vezet pozitívabb vagy akár negatívabb beállítódáshoz a fogyatékossgal élő személyekhez fűződő kapcsolat?

- 2.4. A fogyatékossgal kapcsolatos előzetes ismeretek befolyásolják-e a fogyatékossgal élő tanulókkal szembeni attitűdök alakulását?
- 2.5. Van-e összefüggés a vizsgált tanulók önértékelése és a fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűd között? Ha igen, milyen jellegű összefüggés van?
- 2.6. Kimutatható-e összefüggés a válaszadók szubjektíven megítélt életminősége és a fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdje között? Ha igen, milyen jellegű összefüggés mutatható ki?
- 2.7. Az osztályközösségről való vélekedés és a fogyatékossgal élő társakkal szembeni beállítódás között van-e összefüggés? Ha igen, milyen jellegű kapcsolatot találhatunk?

A kutatási módszerek és eszközök kiválasztása, operacionalizáció

Kutatásunkban vizsgálódásainkat *kvantitatív stratégiára alapozva* végeztük nomotetikus magyarázatmodellt alapul véve, azaz egyes jelenségek esetén kerestük a magyarázatokat, összefüggéseket, és törekedtünk az általánosításra.

Mivel elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen a magyar többségi tanulók attitűdje a fogyatékossgal élő gyermekekkel szemben, ezért a beállítódást közvetlen mérési módszer útján, vagyis *attitűdskála* segítségével terveztük mérni.

Az attitűd vizsgálata mellett a beállítódással összefüggő faktorok feltérképezését is célul tűztük ki, ezért a tanulók számára egy olyan kérdőívsomagot állítottunk össze, amelynek segítségével nemcsak a fogyatékossgal élő tanulókkal kapcsolatos attitűdöket ismerhetjük meg, hanem az ezeket befolyásoló tényezőket is feltérképezhetjük, mint például fogyatékossgal kapcsolatos előzetes ismereteket, életminőséget, tanulmányi eredményeket, önértékelést is. A kérdőívsomag négy részből áll: az első kérdőívben a fogyatékossgal kapcsolatos ismeretekre vagyunk kíváncsiak, a másodikban a válaszadó személyével kapcsolatban szeretnénk információkat megtudni, a harmadik részben a fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdöt vizsgáljuk, végezetül a vizsgálatot egy önértékelési skála kitöltésével zárjuk.

A kérdőívcsomag bemutatása

Ahogy az előbbieken írtuk, az attitűd mérése és az attitűddel összefüggést mutató faktorok vizsgálata céljából a választott attitűdvizsgáló eljárást három további kérdőívvel egészítettük ki. Az alábbiakban részletesen bemutatjuk és szemléltetjük a csomag tartalmát.

A) „Kérdőív a fogyatékoságról”

Az első kérdőív egy zárt kérdéseket tartalmazó feleletválasztós kérdőív, mellyel a fogyatékosággal kapcsolatos ismeretekre, tapasztalatokra kérdeztünk rá. A kérdőív összeállításának vezérfonalát *Vignes és szerzőtársai* (2008) 2008-as tanulmányában leírt „fogyatékosággal kapcsolatos ismeretek” faktor vizsgálatának feltüntetett kérdései – melyeket a szerzők a Multinational Study of Attitudes Toward Individuals with Intellectual Disabilities tanulmány információs itemeiből vettek át – szolgáltatták.

Olyan kérdésekre vártunk válaszokat, mint például hallott-e már a tanuló fogyatékosággal élő emberekről, és ha igen, kitől, olvasott-e már a témáról és hol, látott-e már ilyen filmet és hol, találkozott-e már fogyatékosággal élő emberekkel és hol, továbbá milyen típusú fogyatékosággal élő személlyel találkozott már. Az utóbbi „Milyen típusú fogyatékosággal élő emberrel találkoztál már?” kérdés esetén a felsorolt válaszok a gyermekek által is könnyen felismerhető, illetve azonosítható fogyatékosági alkategóriákat tartalmazták, vagyis látássérült, hallássérült, mozgássérült, értelmileg akadályozott, beszéd fogyatékos emberrel való találkozást kellett bejelölniük a válaszadóknak. Minden válaszhoz rövid magyarázatot is fűztünk, azaz például a „látássérült” meghatározás mellé zárójelben írtuk, hogy aki rosszul vagy nem lát, a „mozgássérült” kifejezést úgy magyaráztuk, hogy aki nehezen vagy nem tud mozogni stb.

B) „Kérdőív Rólad”

A személyes faktorokat vizsgáló kérdőívben a születési dátumra, nemre, szülők legmagasabb iskolai végzettségére, családi könyvtár nagyságára, a család életszínvonalára, a tanulmányi teljesítményre, osztályközösségre, baráti kapcsolatokra kérdeztünk rá.

A kérdőívben szereplő kérdéseket három kérdőív itemeiből állítottuk össze. A 17 kérdésből álló kérdőívben két saját kérdésünk mellett kilenc kérdést az Országos Kompetenciamérés 2008-as Tanulói kérdőívéből (*Oktatási és Kulturális Minisztérium*, 2008), hat kérdést pedig a WHO Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása (angolul: Health Behaviour in School-aged Children, röviden HBSC) 2002-es, illetve 2006-os brit és magyar jelentéseiben szereplő kérdőívekből nyertük (*Aszmann*, 2003; *Morgan, Malam, Muir, és Barker*, 2006).

C) „Kérdőív a Te elgondolásaidról” (Attitűdskála)

A kérdőívcsomag központi magját a Chedoke-McMaster Attitudes Towards Children with Handicaps Scale (röviden *CATCH*) attitűdskála magyar nyelvre lefordított változata alkotja.

2009-ben e-mailben kerestük meg Rosenbaum professzor urat, az attitűdskála egyik kidolgozóját, hogy -mivel elektronikusan nem volt hozzáférhető számunkra a skála – bocsássa rendelkezésünkre a *CATCH* skálát, és engedélyezze számunkra kutatásban történő felhasználását. A professzor úr a levélben biztosított minket támogatásáról, hasznos tanácsokkal szolgált az adaptációjával kapcsolatban, sőt további, szülők részére kidolgozott kérdőívet és a témában megjelent tanulmányukat is elküldte számunkra.

A *CATCH* attitűdskála magyar nyelvre fordítása során a Beaton és szerzőtársai (2000) által kidolgozott fordítási protokoll egy egyszerűsített változata alapján jártunk el.

A *CATCH* vizsgálóeljárásnak kutatásban történő alkalmazására azért esett a választásunk, mert jó pszichometriai tulajdonságokkal rendelkezik (*Vignes, Coley, Grandjean, Godeau és Arnaud, 2008*), az attitűd három dimenzióját méri (tehát az affektív, viselkedési és kognitív komponenseket), önkitöltős, és a gyermekek számára jól értelmezhető mondatai kulturális tényezőktől függetlenül, könnyen átültethetők voltak a magyar nyelvre. (*Pongrácz, 2011,2012*) Az attitűdskálát számos országban sikeresen alkalmazták, illetve adaptálták (*Rosenbaum és mtsai, 1986; Tirosh és mtsai, 1997; Holtz és Tessman, 2007; Vignes és mtsai, 2009; Bossaert, Colpin, Pijl, és Petry, 2011; Olaleye és mtsai, 2012; de Laat, Freriksen és Vervloed, 2013; Osmanaga, 2013; Blackman, 2016*), megbízhatóan mér 9 és 13 éves kor között (tehát általánosiskolás-korú, már olvasni jól tudó gyermekek esetében), sőt későbbi cikkek egészen huszoneves korig történő alkalmazásáról is beszámoltak (*Bossaert és mtsai, 2011; de Laat és mtsai, 2013*).

D) „Ahogy magadat látod” (Önértékelési skála)

A kérdőívek felvételét a Susan Harter-féle ún. „*Globális önértékelési skála*” (Global Self Worth Subscale) kitöltésével zártuk.

A skála magyar nyelvre fordítása a fentiekben bemutatott *CATCH* skála fordítása során alkalmazott *Beaton és munkatársai (2000)* által kidolgozott fordítási protokoll egy egyszerűsített változata alapján történt.

A skála a Self Perception Profile for Children (röviden *SPPC*) vizsgáló eljárás (*Harter, 1985*) része, amelyet 8-15 éves korú, azaz harmadiktól nyolcadik osztályos gyermekek számára került kidolgozásra.

Az SPPC kérdőíves eljárást széles körben alkalmazzák a gyermekek énképének és önértékelésének vizsgálatára.

Az önértékelést a gyermeki jóllét és mentális egészség egyik fontos előrejelzőjének tekinthetjük. Harter az önértékelést a szelf-rendszer értékelő aspektusának tartja, amely egy általunk ideálisnak vélt szelf képével kapcsolódik össze. Amikor csupán kis különbség adódik az ideális és az észlelt reális/valódi szelf között, akkor magas önértékeléssel bírunk, de amennyiben ez a diszkrepancia nagyobb mértéket ölt, önértékelésünk is alacsonyabb lesz.

Az általunk használt „Globális önértékelési skála” egy olyan általános mérték, amely azt fejezi ki, hogy a gyermekek mennyire kedvelik önmagukat, elégedettek-e önmagukkal, illetve azzal, ahogyan az életüket élik.

A kutatási minta jellemzői

Mintavételi módszerünk a teszt lekérdezésnél nem valószínűségi mintaválasztás volt, hanem olyan iskolát választottunk ki, ahol tudomásunk szerint a vizsgálat időszakában integráltan tanultak fogyatékkal élő gyermekek.

A próba lekérdezést 2012 tavaszán egy gödöllői nyolc évfolyamos integráló általános iskola két ötödik és két hetedik osztályában vettük fel. A 101 tanulóból a szülők hozzájárulásával 87-en töltötték ki a kérdőíveket. A válaszadók életkora 11,0 év és 14,8 év között volt a felvétel időpontjában.

A teljeskörű lekérdezésnél valószínűségi (véletlenszerű) mintavételt végeztünk azzal a céllal, hogy kiegyensúlyozott mintához juthassak. Vizsgálatainkat 2013-ban és 2014-ben végeztük hat véletlenszerűen kiválasztott többségi iskola 211 tanulójának részvételével. Az adatokat online (internetes kérdőív kitöltő programmal) és offline (papíros) módokon gyűjtöttük.

Az alkalmazott statisztikai elemző eljárások

Kutatásunk során először egyváltozós elemzéseket végeztünk a CATCH értékek átlagának, szórásának, kvartiliseinek megismerésére, amelyek alapján a külföldi CATCH mérésekkel összehasonlítva a magyar értékek mind a teszt lekérdezésben, mind a teljeskörű lekérdezésben alacsonyabbak voltak.

A CATCH kérdőív és a Harter-féle önértékelési skála magyar nyelvű változatának megbízhatóságát, vagyis pontosságának, „korrektségének” meghatározását a következő módszerekkel számoltuk ki:

- Cronbach-alfa teljes, kognitív, affektív és viselkedési alskálákra,
- Cronbach-alfa stabilitásának vizsgálata jópár mutatószámmal: skála átlag adott item nélkül, skála varianciája adott item nélkül, item-totál korreláció, item-maradék korreláció és Cronbach-alfa adott item nélkül,
- utóbbi és a teljes Cronbach-alfa eltérés vizsgálata.

A CATCH attitűdskálán és a Harter-féle önértékelési skálán a látszatérvényességet, a prediktív érvényességet és a konstrukciós érvényesség vizsgáltuk meg. A belső konstruktumvaliditás vizsgálatához az item-válasz elmélet (item response theory) egyik közismert módszerét, a Mokken skála analízist (Mokken, 1971, 1997) alkalmaztuk.

Ezután többváltozós elemzésekkel (egyszempontos varianciaanalízissel, regresszió analízissel, cluster analízissel) és szignifikancia próbákkal (egymintás és kétmintás t-próbával, Welch-próbával) vizsgáltuk a kutatási kérdésekben leírt faktorok és az attitűdértékek közötti összefüggéseket. Számos alkalommal éltünk a minta alosztályokba való sorolásával (5-6. osztályosok, 7. osztályosok, 9. osztályosok, 12. osztályosok vagy lányok-fiúk, vagy fogyatékossgal élő személlyel való kapcsolat típusa – testvér, rokon stb.) és ezen alcsoportokra is elvégeztük ugyanezen vizsgálatokat, hogy ne csak az egész mintára, hanem az alcsoportokra is megvizsgáljuk a faktorok és az attitűdértékek közötti kapcsolatokat.

Az eredmények összefoglalása

1. A magyar többségi tanulók CATCH attitűdskálával mért attitűdje

A pilot lekérdezés és a nagymintán elvégzett analíziseink alapján – a nemzetközi kutatási eredményekhez hasonlóan – a CATCH attitűdskálát megbízható és érvényes mérőeszköznek tartjuk.

A próba lekérdezés és a nagymintán végzett vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a kutatásunkba bevont magyar tanulók CATCH attitűdskálán elért eredményei (próba lekérdezés átlag pontszáma 23,09, a nagyminta átlag pontszáma 22,21 pont) a nemzetközi kutatásokban leírt eredmények (22,55-32,4 pont közötti értékek) alsó értékeihez hasonló átlag pontszámot jeleznek, azaz közel hasonló átlag pontszámot mutatnak, mint a nigériai (Olaleye és mtsai, 2012), az albán (Osmanaga, 2013) és a barbadosi (Blackman, 2016) kutatók eredményei.

2. Összefüggések a vizsgált faktorok és a fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűd között

A szakirodalomban leggyakrabban vizsgált faktor a válaszadók *neme*. Amennyiben vizsgálatainkban a teljes mintára vetítve elemeztük az összefüggéseket, nem találtunk szignifikáns különbséget a lányok és a fiúk pontszámai között. Nagymintán elvégzett elemzéseink során, évfolyamok szerint vizsgálva, 5. és 9. évfolyamon a lányok, 7. osztályban a fiúk bizonyultak elfogadóbbnak, míg a tizenkettedikesek körében nem mutatkozott eltérés a nemek között a fogyatékossgal élő társakkal szembeni beállítódásban.

Az életkor és az attitűd közötti összefüggést vizsgálva arra a következtetésre jutottunk a próba lekérdezés során, hogy az ötödikes tanulók magasabb attitűd értéke szignifikáns eltérést mutat a hetedikesekéhez képest, azaz az ötödik osztályosok elfogadóbbnak bizonyulnak, mint az idősebb tanulók. Nagymintán elvégezve elemzéseinket, az ötödik osztályosok átlag attitűd értéke csupán kicsit magasabb, mint a hetedik osztályosoké, a középiskolások átlag pontszáma pedig jelentősen magasabb, mint az általános iskolásoké.

Fogyatékossgal élő személyekkel való kapcsolat nem jelent kutatásunk szerint egyértelműen pozitívabb beállítódást. Vizsgálataink alapján kijelenthetjük, hogy a fogyatékossgal élő barát jelenléte és a CATCH skálával mért attitűdértékek között nem találtunk összefüggést. A fogyatékossgal élő társakkal ismeretség és az attitűd kapcsolata még kérdéses: a próba lekérdezés során összefüggést találtunk a fogyatékossgal élő társakkal történő érintkezés és a pozitívabb attitűd között, de ezt nem sikerült nagymintán is kimutatnunk.

A pilot lekérdezés teljes mintájára nézve az *előzetes ismeretek* és a pozitívabb beállítódás között nem találtunk kapcsolatot, de amennyiben évfolyamokra lebontva folytattuk elemzéseinket, arra jutottunk, hogy az ötödik osztályosok körében az előzetes ismeret és a beállítódás között összefüggést találtunk. Nagyobb mintán elvégzett vizsgálataink szerint az előzetes ismeretekkel rendelkezők pozitívabb attitűddel rendelkeznek, bár azért megjegyeznénk, hogy hetedik évfolyamon az előzetes ismeretnek és az attitűd közötti együttjárás gyengébb.

Az önértékelés és az attitűd közötti összefüggéseket elemezve megállapíthatjuk, hogy mind a pilot lekérdezés eredményei, mind a nagyobb mintán végzett vizsgálataink alapján nem találtunk ezen faktor és az attitűd alakulása között kapcsolatot.

Vizsgálataink során egyrészt azt találtuk, hogy a hetedik évfolyamos tanulók esetében a jobb *életminőség* pozitívabb attitűddel függött össze, másrészt a többi évfolyamon, azaz ötödik, kilencedik és tizenkettedik osztályos tanulók körében kisebb mértékű összefüggést tapasztaltunk a rosszabb életminőség és az attitűd pontszámok között.

Az osztályközösségről való vélekedés és az attitűd értékek között sem a próba lekérdezés, sem a nagymintás vizsgálatunk során nem találtunk szignifikáns összefüggést, vagyis amennyiben egy tanuló jól érzi magát osztályközösségében, ez nem jár együtt a fogyatékossgal élő társakkal szembeni pozitívabb attitűddel.

A kutatás korlátai

Kutatásunk során általánosságban vizsgáltuk a többségi tanulók fogyatékossgal élő gyermekekkel kapcsolatos attitűdjeit, tehát nem végeztünk behatóbb vizsgálatokat a különböző fogyatékossgai csoportokhoz tartozó gyerekek iránti beállítódással kapcsolatban. Ezt elsősorban az indokolta, hogy az angol nyelvű szakirodalomban tapasztalt kutatómódszertani nehézségek miatt célszerűbbnek gondoltuk, hogy kutatásunkban a CATCH attitűdskála kidolgozóinak koncepcióját, valamint számos későbbi tanulmány szerzőjét követve kizárólag az általánosan megfogalmazott fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdöt vizsgáljuk.

Attitűdkutatásunk kitűzött célja, egyben vizsgálatunk limitációja is, hiszen céljainknak megfelelően kizárólag a többségi tanulók attitűdjét vizsgáltuk, figyelmen kívül hagyva az iskolai integráció, illetve inklúzió további fontos szereplőit, vagyis a pedagógusokat, gyógypedagógusokat, szülőket stb.

Nagymintán történő vizsgálatunkban valószínűségi mintaválasztást eszközöltünk, amely azzal a hátránnyal járt, hogy bár integráló iskolák tanulói vettek részt kutatásunkban, a kérdőívcsomag felvétele időpontjában – mint időközben kiderült – a válaszadóknak nem volt fogyatékossgal élő osztálytársuk, csupán egy részük rendelkezett fogyatékossgal élő baráttal, iskolatárssal, ismerőssel vagy rokonnal. Ebből következően a fogyatékossgal élő osztálytárs attitűdre gyakorolt hatását jelen kutatásunkban nem elemeztük, hanem az előbbiekben említett, a szakirodalomban is hivatkozott tényezők és az attitűd közötti összefüggéseket vizsgáltuk meg alaposabban.

Keresztmetszeti kutatást végeztünk, melynek egyértelmű korlátja, hogy a vizsgálat időpontjában felmért aktuális beállítódást térképezhetjük fel. A kérdőívek ismételt felvételével további fontos és megbízható adatokat nyerhetünk a tanulók attitűdjének változásával, illetve arra ható tényezőkkel kapcsolatban.

Kitekintés: a kutatás hasznosíthatósága és a majdani vizsgálatok lehetőségei

Ahogy a nemzetközi és a hazai kutatások is taglalják, napjainkban már nem arról folyik a szakmai diskurzus, hogy miért szükséges és lényeges a speciális nevelési szükségletű tanulók számára az inkluzív oktatás, hanem inkább annak a vizsgálatára tevődött át a hangsúly, hogy miképpen valósítható meg úgy ez a folyamat, hogy valamennyi speciális nevelési szükséglettel rendelkező tanuló szociális részvételét biztosítsuk az osztályközösségben. Az inklúzió szociális dimenziójának vizsgálata kulcsfontosságú, hiszen – ahogy a kutatási kérdések megválaszolása során is rámutattunk – önmagában az a helyzet, hogy többségi és speciális nevelési szükségletű tanulók egy osztályban tanulnak, még nem vezet automatikusan több kölcsönös társas interakcióhoz, elfogadáshoz és barátságok kialakulásához (Bossert és mtsai, 2011; Schwab, 2017). Azzal, hogy megvizsgáljuk a többségi tanulók fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjét, lehetőségünk nyílik arra, hogy előrejelezzük a tanulók fogyatékossgal élő társak iránti lehetséges viselkedését, és beállítódásuk ismeretében, pedagógusként lépéseket tegyünk a szociális beilleszkedés támogatásáért és az attitűdök megváltoztatásáért.

Jelen kutatásunkban arra vállalkoztunk, hogy feltérképezzük általános és középiskolás tanulók mintáján a többségi tanulók fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjét. Ezzel a magyar gyógypedagógiai szakirodalomban hiánypótló szerepet töltünk be, hiszen ezidáig még nem született magyar empirikus kutatási eredmény ebben a témában.

Kutatásunk további fontos hozadékanak tekintjük, hogy két jó pszichometria tulajdonságokkal bíró vizsgáló eljárást, a CATCH skálát és a Harter-féle „Globális önértékelési skálát” sikeresen adaptáltuk magyar nyelven. A CATCH attitűdskála adaptálásával a magyar kutatóknak lehetőségük nyílik arra, hogy valid és megbízható vizsgálóeljárás segítségével mérjék az általános iskolás és középiskolás korosztály fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjét.

Ebben a témában vizsgálatainknak még számos irányban javasoljuk és tervezzük továbbvitelét. Az Allport-féle kontaktuselméletből (Allport, 1954) kiindulva érdemes lenne integráló osztályközösségekben, tehát ahol fogyatékossgal élő diák is tanul, és nem integráló, azaz kizárólag többségi tanulókból álló közösségekben mérni a tanulók attitűdjét a CATCH skála segítségével, valamint az integráló osztályokban a szociometria technikáját alkalmazva,

többszempon্তু kérdőívvel vizsgálni a tanulók szociális helyzetét, egymáshoz fűződő kapcsolatát. E két vizsgáló eljárás alkalmazásának ötvöztetésével meglátásunk szerint az eredményes, vagy éppen sikertelen szociális beilleszkedés mögött rejlő mélyebb, komplexebb összefüggéseket is lehetőségünk adódna feltérképezni.

Ezen felül a közeljövőben meg szeretnénk vizsgálni nem csupán a többségi tanulók, hanem a (gyógy)pedagógusok és szülők attitűdjeit is, így lehetőségünk nyílna a fogyatékkal élő tanulók szociális integrációjában résztvevő két további fontos szereplő beállítódását és a többségi tanulók attitűdjére gyakorolt hatását feltérképezni.

A pedagógusok attitűdjét vizsgálni a Larrivee-féle „*Opinions Relative to the Integration of Students with Disabilities*” (röviden ORI) kérdőív magyar nyelvre lefordított változatával tervezzük. Az eszköz fordításában dr. Csányi Yvonne, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karának professzora működött közre. A 25 itemből álló kérdőív állításait négy faktor szerint csoportosíthatjuk: az integráció előnyei, egy integráló osztály szervezésével kapcsolatos megállapítások, az SNI tanulók oktatására képesség meglétének érzete, valamint a speciális és többségi oktatással kapcsolatos vélemények. A kérdőív jó pszichometriai tulajdonságokkal rendelkezik, tanulmányok megbízhatóan igazolták reliabilitását és homogenitását (Antonak és Larrivee, 1995; Cook, 2002; Pierce, 2007).

Rosenbaum, Armstrong és King (1987) a CATCH attitűdskála mintájára még az 1980-as években kidolgozták a szülők részére a Parental Attitudes Toward Children with Handicaps (röviden PATCH) kérdőívet. A 30 itemből álló kérdőív jelenleg fordítás alatt áll.

Ahogy az előzőekben említést tettünk róla, kutatásunkban kizárólag a fogyatékkal élő gyermekekkel kapcsolatos attitűdöket vizsgáltuk. Megfontolandó lenne a jövőbeni vizsgálatok során nem általánosságban, hanem specifikusabban, a sajátos nevelési igény vagy fogyatékoság egyéb alkategóriáihoz tartozó tanulók irányában tanúsított beállítódást mérni. Ez persze számos kutatómódszertani problémát indukálhat, illetve dilemmát vethet fel:

- melyik fogyatékosági kategóriához tartozó tanulókkal kapcsolatos beállítódást vizsgáljuk? – érzékszervi, mozgásszervi fogyatékossggal élő vagy/és értelmileg akadályozott tanulókkal kapcsolatban vizsgálódjunk?
- inkább a kevésbé feltűnő külső jegyeket hordozó, de viselkedésben nagyon különböző sajátos nevelési igény kategóriáihoz tartozó gyermekekre összpontosítsunk? – autizmus spektrum zavarral élő vagy ADHD-s diákokra inkább?

- hogyan ismertetjük meg a válaszadókkal a sajátos nevelési igény egyes kategóriáinak jellemző sajátosságait? – videófelvételt vagy rövid leírást, esetleg tanári bemutatást, mesét használjunk?
- amennyiben videófelvételt használunk, ki szerepeljen rajta? – felnőtt? gyerek? fiú? lány?
- látványos jellemzőket ismertessünk-e vagy sem?
- pozitív vagy inkább negatív tulajdonságokat emeljünk ki a bemutatás során? stb.

Javasoljuk, hogy az életkort, mint attitűdre hatást gyakorló egyik leglényegesebb faktort, érdemes lenne a következőkben nagyobb mintán, több évfolyam, iskolatípus bevonásával vizsgálni, például általános iskolában 5-8. évfolyamig, középfokú oktatás különböző intézménytípusaiban 9-12.(13.) évfolyamig.

A tézisekben hivatkozott szakirodalom

Allport, G. W. (1954): *The nature of prejudice*. Addison-Wesley Publishing Company, Cambridge.

http://faculty.washington.edu/caporaso/courses/203/readings/allport_Nature_of_prejudice.pdf

(letöltés ideje: 2017. október 29.)

Alt Petronella (2008): Differenciálás – egyensúly. In.: Bánfalvy Csaba (szerk.): *Az integrációs cunami. Tanulmányok a fogyatékos emberek iskolai és társadalmi integrációjáról*, ELTE BGGYFK, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 131-153.

Antonak, R. F. és Larrivee, B. (1995): Psychometric analysis and revision of the Opinions Relative to Mainstreaming Scale. *Exceptional Children*, **62**. 2. sz. 139-149.

Aszmann Anna (2003): 2. Társadalmi-gazdasági háttér (A tanulók családjainak szocio-ökonómiai helyzete). In: Aszmann Anna (szerk.): *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása, Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat „Nemzeti jelentés” 2002*, Országos Gyermkegészségügyi Intézet Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest. 13-23.

Beaton, D. E., Bombardier, C., Guillemin, F. és Ferraz, M. B. (2000): Guidelines for the Process of Cross-Cultural Adaptation of Self-Report Measures. *Spine*, **25**. 24. 3186-3191.

Blackmann, S. (2016): Barbadian students' attitudes towards including peers with disabilities in regular education. *International Journal of Special Education*. **31**. 1. sz. 135-143.

Bossaert, G., Colpin, H., Pijl, S. J. és Petry, K. (2011): The attitudes of Belgian adolescents towards peers with disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, **32**. 2. sz. 504–509.

Bossaert, G., de Boer, A. A., Frostad, P., Pijl, S. J. és Petry, K. (2015): Social participation of students with special educational needs in different educational systems. *Irish Educational Studies*, **34**. 1. sz. 43-54.

Cook, B. G. (2002): Inclusive attitudes, strengths, and weaknesses of pre-service general educators enrolled in a curriculum infusion teacher preparation program. *Teacher Education and Special Education*, **25**. 3. sz. 262-277.

de Laat, S., Freriksen, E. és Vervloed, M. P. J. (2013): Attitudes of children and adolescents toward persons who are deaf, blind, paralyzed or intellectually disabled. *Research in Developmental Disabilities*, **34**. 2. sz. 855–863.

Fehérné Kovács Zsuzsa és Szabó Ákosné (2011): Fogytékosság – a legfontosabb fogalmak szótára, a fogytékosság jelentéstartalma, modelljei, az FNO klasszifikációs rendszer bemutatása. In: Torda Ágnes, Székelyné Kovács Eszter és Szabó Gabriella (szerk.): *Ismeretek a fogytékos, akadályozott személyek segítésére felkészítő képzések hallgatóinak*, Olvasókönyv. Fogytékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, Budapest. 7-15.

Frostd, P. és Pijl, S.J. (2007): Does being friendly help in making friends? The relation between the social position and social skills of pupils with special needs in mainstream education. *European Journal of Special Needs Education*, **22**. 1. sz. 15-30.

Godeau, E., Vignes, C., Sentenac, M., Ehlinger, V., Navarro, F., Grandjean, H. és Arnaud, C. (2010): Improving attitudes towards children with disabilities in a school context: a cluster randomized intervention study. *Developmental Medicine & Child Neurology*, **52**. 10. sz. 236-242.

Harter, S. (1985): *Self Perception Profile for Children*. University of Denver, University Park, Denver. CO 80208.

Jackson, L. D. és Brackena, B. A. (1998): Relationship between students' social status and global and domain-specific self-concepts. *Journal of School Psychology*, **36**. 2. sz. 233–246.

Mokken, R. J. (1971): *A Theory and Procedure of Scale Analysis*. De Gruyter, The Hague, Mouton/Berlin.

Mokken, R. J. (1997): Nonparametric models for dichotomous responses. In: van der Linden, W. J. és Hambleton, R. K. (szerk.): *Handbook of Modern Item Response Theory*. Springer-Verlag, New York. 351-367.

Morgan, A., Malam, S., Muir, J. és Barker, R. (2006): Young People's Health & Lifestyle 2002 Questionnaire. In: *Health and social inequalities in English adolescents: exploring the importance of school, family and neighbourhood, Findings from the WHO Health Behaviour in School-aged Children study*, National Institute for Health and Clinical Excellence.

Oktatási és Kulturális Minisztérium (2008): *Országos Kompetenciamérés 2008, Tanulói kérdőív*, Budapest.

Olaleye, A., Ogundele, O., Deji, S., Ajayi, O., Olaleye, O. és Adeyanju, T. (2012): Attitudes of Students towards Peers with Disability in an Inclusive School in Nigeria. *Disability, CBR and Inclusive Development Journal*, **23**. 3. sz. 65-75.

Ollendick, T. H., Weist, M. D., Borden, M. C., és Greene, R. W. (1992): Sociometric status and academic, behavioral, and psychological adjustment: A five-year longitudinal study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, **60**. 1. sz. 80-87.

Osmanaga, F. (2013): The role of the gender on children's attitudes towards pupils with disabilities. In: *Život i škola*, **29**. 59. sz. 405-418.

Papp Gabriella (2012): Az integráció, inklúzió fogalmak tartalmi elemzése gyógypedagógiai megközelítésben nemzetközi és magyar szinten. In: *Gyógypedagógiai Szemle*, **40**. 4. sz. 295-304.

Perlusz Andrea (2008): Látássérültek iskoláztatása és társadalmi integrációja. In.: Bánfalvy Csaba (szerk.): *Az integrációs cunami. Tanulmányok a fogyatékos emberek iskolai és társadalmi integrációjáról*. ELTE BGGYFK, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 113-129.

Pierce, L. (2007). *Teachers' perception of inclusion in a middle school environment*. Unpublished doctoral dissertation, Department of Education, Argosy University, FL.

Rosenbaum, P. L., Armstrong, R. W. és King, S. M. (1986): Children's attitudes toward disabled peers: A self-report measure. *Journal of Pediatric Psychology*, **11**. 4. sz. 517-530.

Rosenbaum, P. L., Armstrong, R. W. és King, S. M. (1987): Parental attitudes toward children with handicaps: new perspectives with a new measure.' *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, **8**. 6. sz. 327-334.

Schwab, S. (2017): The impact of contact on students' attitudes towards peers with disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, **62**. 160–165.

Somorjai Ágnes (2008): Integráltan és szeparáltan tanuló vak fiatalok. In.: Bánfalvy Csaba (szerk.): *Az integrációs cunami. Tanulmányok a fogyatékos emberek iskolai és társadalmi integrációjáról*. ELTE BGGYFK, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 77-112.

Szekeres Ágota (2012): Integráltan tanuló, enyhén értelmi fogyatékos gyermekek szociális helyzetének felmérése szociometria segítségével. *Iskolakultúra*, 2012/11. sz. 3-23.

Szücs Marianna (2002): A hiperkinetikus szindrómás gyermekek integrációját nehezítő, illetőleg akadályozó tényezők az oktatási intézmények részéről. *Gyógypedagógiai Szemle*, **30**. 3. sz., 161-174.

Szücs Marianna (2003): A hiperkinetikus és részképességszavaros gyermekek iskolai integrációját akadályozó tényezők. *Gyógypedagógiai Szemle*, **31**. 3. sz. 187-199.

Tirosh, E., Schanin, M. és Reiter, S. (1997): Children's attitudes toward peers with disabilities: the Israeli perspective. *Developmental Medicine & Child Neurology*, **39**. 12. sz. 811-814.

UNESCO-IBE (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - International Bureau of Education) (2008): *Conclusions and recommendations of the 48th session of the International Conference on Education*. Geneva, Switzerland.

http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Policy_Dialogue/48th_ICE/ICE_FINAL_REPORT_eng.pdf (letöltés ideje: 2017. július 28.)

Vignes, C., Coley, N., Grandjean, H., Godeau, E. és Arnaud, C. (2008): Measuring children's attitudes towards peers with disabilities: a review of instruments. *Developmental Medicine & Child Neurology*, **50**. 3. sz. 182-189.

Vignes, C., Godeau, E., Sentenac, M., Coley, N., Navarro, F., Grandjean, H. és Arnaud, C. (2009): Determinants of student's attitudes towards peers with disabilities. *Developmental Medicine & Child Neurology*, **51**. 6. sz. 473-479.

WHO (World Health Organization) (2011): *World Report on Disability*. World Bank Group and World Health Organization, Geneva.

A disszertáció témájához kapcsolódó saját publikációk

Könyv, könyvfejezet

Pongrácz Kornélia (2016): Measuring the attitudes of Hungarian mainstream primary and secondary school students towards children with disabilities In: Hedderich, I. és Zahnd, R. (szerk.): *Teilhabe und Vielfalt. Herausforderungen einer Weltgesellschaft. Beiträge zur Internationalen Heil- und Sonderpädagogik*, Klinkhardt, Bad Heilbrunn. 189-197.

Folyóiratban megjelent tanulmányok

Pongrácz Kornélia (2015): Tanulók fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjének vizsgálata. *Gyógypedagógiai Szemle*, **43.** 4. sz. 1-23.

Pongrácz Kornélia (2013b): Többségi általános iskolások sajátos nevelési igényű gyermekekkel szembeni attitűdjének vizsgálata. *Gyógypedagógiai Szemle*, **41.** 3. sz. 197-207.

Pongrácz Kornélia (2013c): Nemzetközi és hazai trendek a sajátos nevelési igényű tanulók integrációjával kapcsolatban. *Scientia Pannonica*, 2013/1. sz. PK1-PK14.

Magyar nyelvű konferenciaközlemények és konferencia-előadások

Pongrácz Kornélia (2013a): A többségi általános iskolások fogyatékossgal élő tanulókkal szembeni attitűdjének vizsgálata az integrációs kutatásokban. In: Koncz István és Nagy Edit (szerk.) *Tudományos Próbapálya: PEME VI. Ph.D. konferencia*. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2013.03.12 Budapest: Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület, 2013., 494-500.

Pongrácz Kornélia (2013d): A sajátos nevelési igényű tanulókkal szembeni attitűd vizsgálata az általános iskolás diákok körében: hazai (és nemzetközi) kutatási tapasztalatok összefoglalása. In: ELTE-PPK Neveléstudományi Doktori Iskola (szerk.) *ELTE-PPK Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatói konferencia* (2013). Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2013.05.15 Budapest: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Paper 15.

Pongrácz Kornélia (2013e): Integráltan vagy szegregáltan? – dilemmák és trendek a sajátos nevelési igényű tanulók integrációjával kapcsolatban c. előadás, „Társadalmi egyenlőtlenségek és az oktatási rendszer Európában.” A pedagógia esélyei és lehetőségei a kulturális és társadalmi diszkrimináció enyhítésének elősegítésére című I. Nemzetközi interdiszciplináris konferencia, Konferencia helye, ideje: Pápa, 2013. március 22.

Pongrácz Kornélia (2012): A sikeres integráció egyik alapfeltételének, az általános iskolai tanulók sajátos nevelési igényű tanulókkal szembeni attitűdjének vizsgálata. In: Garai Imre, Szabó Zoltán András (szerk.) *Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatói konferencia absztraktkötet*. 2012. május 2. 72 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2012.05.02 Budapest: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Paper 10.

Angol nyelvű konferenciaközlemények és konferencia-előadások

Pongrácz Kornélia (2015): Measuring the attitudes of Hungarian mainstream primary and secondary school students towards children with disabilities; 7. Symposium der Internationalen Heil- und Sonderpädagogik, Konferencia helye, ideje: Zürich, Svájc, 2015. 07.16-18.

Pongrácz Kornélia (2011): A Reliable Attitude Measurement Method for Analyzing Children Attitudes towards Handicapped Schoolmates: The Adaptation of CATCH Attitude Scale (Chedoke-McMaster Attitudes towards Children with Handicaps Scale) in Hungary. In: *János Tibor Karlovitz (szerk.) 4th International Conference for Theory and Practice in Education: Society and Education*. 196 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2011.06.09-2011.06.11. Budapest: Neveléstudományi Egyesület, 2011. p. 146.

Pongrácz Kornélia (2009): School Integration of Students with Special Educational Needs in the Practice of Education. In: Hungler Diána (szerk.): *Advantages and disadvantages in education: ISCE 2009: International Students' Conference on Education: Budapest (Csillebérc), 17-19 July, 2009.*: conference booklet. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2009.07.17-2009.07.19. Budapest: Magyar Pedagógiai Társaság Ifjúsági Kör – Hungarian Pedagogical Society Youth Group, 2009. Paper 21.